

УДК 342.31

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.65.46>

ПРАВОВА ПРИРОДА СУДОВОЇ ПРАКТИКИ ЯК ВИДУ ЮРИДИЧНОЇ ПРАКТИКИ

Пилипенко О.С.,

Аспірант кафедри АГПФЕБ

Навчально-наукового інституту права

Сумського державного університету

agpfeb@yur.sumdu.edu.ua

Пилипенко О.С. Правова природа судової практики як виду юридичної практики

Розвиток та модернізація характерні для всіх процесів і явищ, з поміж яких є і державно-правові процеси. Відповідно до загальноприйнятих в теорії держави і права підходів, правотворча функція має існувати у вищих державних органах згідно їх компетенції в рамках системи поділу державної влади на законодавчу, виконавчу та судову гілки. Даний підхід призводить до необхідності проаналізувати стан судів в Україні та їх рішень як документів, що виступають елементом системи джерел права. У результаті такого аналізу можна стверджувати про наявність можливості і необхідності визнати існування особливих форм судової діяльності – судової правотворчості, яка і проявляється у якісному і ефективному формуванні системи судової практики.

Необхідність у визнанні судової правотворчості, яка доповнює положення чинного законодавства України, на даний час в нашій державі існує. Цей процес дозволив би надати більшій гнучкості всій системі джерел права, престижності та обов'язковості дотримання закону за рахунок його стійкості, ефективності, якості і незмінності протягом досить тривалого проміжку часу, «розвантажити» суб'єкта законотворення та допомогти йому у пошуку нових методів і інструментів врегулювання суспільних відносин та вирішення спорів про право в різних галузях законодавства.

Таким чином вкрай необхідним на сьогоднішні є саме дослідницько-наукові пошуки і аналізи, котрі пов'язані з окресленням місця і правової природи судової практики та всього процесу правотворчості, аналіз співвідношення судової практики з іншими видами юридичної практики, а також визначення особливостей і специфік правового регулювання в даній сфері, обґрунтування існування судової практики як джерела права в Україні.

Ключові слова: судова практика, юридична практика, джерело права в Україні, понятійно-категоріальний апарат.

Pilipenko O.S. Legal nature of judicial practice as a type of legal practice

Development and modernization are characteristic of all processes and phenomena, including state and legal processes. In accordance with the generally accepted approach in the theory of state and law, the law-making function must exist in the highest state bodies according to their competence within the system of division of state power into legislative, executive and judicial branches. This approach leads to the need to analyze the state of courts in Ukraine and their decisions as documents that are part of the system of sources of law. As a result of such analysis, it can be argued that there is a possibility and need to recognize the existence of special forms of judicial activity - judicial lawmaking, which is manifested in the quality and effective formation of the judicial practice.

The need for recognition of judicial lawmaking, which complements the provisions of current legislation of Ukraine, currently exists in our country. This process would give more flexibility to the whole system of sources of law, prestige and mandatory observance of the law due to its stability, efficiency, quality and immutability for a long time, “unload” the subject of legislation and help him find new methods and instruments for settling public relations and resolving disputes over law in various areas of law.

Thus, it is extremely necessary today for research and analysis and analysis, which are related to outlining the place and legal nature of judicial practice and the whole process of lawmaking, analysis of the relationship of judicial practice with other types of legal practice, as well as identifying features and specifics of legal regulation in this area, justification of the existence of judicial practice as a source of law in Ukraine.

Key words: judicial practice, legal practice, source of law in Ukraine, conceptual and categorical apparatus.

Питання побудови системи джерел права в Україні має спірний і неоднозначний характер. Одним із найбільш актуальних питань сучасного законодавства і державотворення є питання чіткості визначення місця і

правової природи судової практики, адже набуття даного виду юридичної практики такого статусу ставить під сумнів реалізацію в Україні принципу поділу державної влади через фактичне надання судам правотворчих функцій. Саме тому одним із векторів сучасної реформи державного управління і системи державних органів є реформа судоустрою та модернізації цієї сфери. Відповідно до Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки, затвердженої Указом Президента України від 20 травня 2015 року № 276/2015 закріплювалася мета реформування судової сфери: «визначення пріоритетів реформування системи судоустрою задля практичної реалізації принципу верховенства права та забезпечення функціонування судової влади, що відповідає суспільним очікуванням щодо незалежного та справедливого суду» [1].

Погоджуємо з позицією Ю. Мелякова, котра у своєму дослідженні «Правотворчість у прецедентному і континентальному праві: герменевтичний аналіз» вивчає реформаційні процеси у сфері судоустрою та заявляє, що сучасний процес становлення всієї вітчизняної судової системи з урахуванням принципу функціонування державної влади, пов'язаний з проблематикою правотворчої діяльності судових органів. Дослідниця акцентує увагу на тому, що «зміни сьогодення, спричинені інтеграційними процесами, тенденціями єдності джерел національного та міжнародного права, збільшення колізій і прогалін, фактична деформація системи джерел права, а також надзвичайний рівень недовіри до судової гілки влади – все це зумовлює потребу аналізу правотворчої практики судових органів різних правових сімей та мобілізації сучасного розвитку судової практики в Україні» [2, С. 126].

На нашу думку, в умовах сьогодення важливим і першочерговим для ефективного функціонування держави і державного апарату є розвиток судової практики, адже саме суди досить часто вимушені творити право. В іншому випадку, їх діяльність можна буде охарактеризувати як неефективну, та таку, що не покликана захищати право і протистояти правопорушенням. М. Козюбра говорить, що судову практику не потрібно сприймати як якийсь аномальний процес. Це дійсна властивість правосуддя у відповідних межах, що допомагає зберегти баланс системи стримування і противаги функціонування державної влади в країні [3, С. 38].

Питанню дослідження змісту і правової природи категорії «судова практика» у вітчизняній науці присвячено значну кількість досліджень. Зокрема, дане питання висвітлено в роботах В. Авер'янова, В. В. Бринцева, О. Зайчука, Д. Єрмоленко, В. Лазарева, Л. Москвича, Н. Нижника, С. Серьогіна, О. Скакуна, В. Халімова, Г. Христова тощо. Разом з тим, усталене однозначне розуміння змісту даної категорії відсутнє. Погоджуємося з думкою К. Ю. Савченко, котра у своєму дисертаційному дослідженні «Судова практика як елемент правової системи» стверджує, що перш ніж визначити сутність категорії «судова практика» необхідно на доктринальному рівні окреслити зміст такої базової категорії як юридична практика [4, С. 11].

Аналізуючи окремі аспекти теорії держави і права, І. В. Бенедика визначає, що юридична практика – це нерозривна єдність діяльності та сформованого на основі такої діяльності соціального і правовий досвід [5, С. 103]. Саме на соціально-правовий досвід як ключовий елемент юридичної практики у своїх роботах звертає увагу і С. І. Палешник. Так, науковець зауважує, що елементами такого досвіду можна визначити: правоположення, вироблені на підставі багаторічної практики використання нормативних приписів загального характеру, котрі акумулюють соціально цінні і стабільні сторони відповідної юридичної діяльності [6, С. 168].

Під юридичною практикою Є. М. Палагіна розуміє цілеспрямовану діяльність конкретних суб'єктів по ухваленню рішень правового змісту, узятя у єдності з результатами такої юридично-значущої діяльності. Так, науковиця стверджує, що саме юридична діяльність є базовим елементом юридичної практики та представлена у вигляді динамічної складової, яка має властивості державно-владного характеру та забезпечується різними державними засобами економічного, соціального, політичного характеру [7, С. 14].

На думку К. Ю. Савченко, всі сучасні наукові дослідження щодо питання визначення поняття та юридичної природи категорії «юридична практика» у своїй сукупності можна розділити на базові три напрямки дослідження: 1) юридична практика як юридична діяльність [8, С. 64]; 2) юридична практика як абсолютно самостійне правове явище, яке не має жодного відношення до юридичної діяльності [9; 10; 11]; 3) юридична практика як правове явище, котре перебуває у нерозривній єдності правової діяльності та формується на підставі правового досвіду [12; 13; 14].

При цьому, К. Ю. Савченко визначає, що найбільш вдалими напрямком визначення сутності та природи категорії «юридична практика» є дослідження саме В. Бабаєва, М. Кагадія. Характеристика юридичної практики через єдність правової діяльності найбільш повно розкриває зміст даної категорії та окреслює правовий досвід у діяльності органів публічної влади, при цьому, відбувається максимальне врахування глобалізаційних, інтеграційних процесів і процесів популяризації міжнародних стандартів у правовій діяльності.

Погоджуючись із плюралізмом наукових досліджень у сфері визначення правової природи юридичної практики В. А. Завгородній зазначає про можливість виокремлення декількох напрямків розуміння: 1) юридичною є діяльністю пов'язаною з накопиченням правового досвіду; 2) юридичною є діяльність суб'єктів права або висококваліфікованих юристів-практиків, що фактично і створює передумови для ототожнення понять «юридична діяльність» і «юридична практика»; 3) юридичною є діяльність відповідних суб'єктів, в базисі якої сформована модель суб'єктів, з метою досягнення бажаного результату; 4) юридичною є діяльність суб'єктів права, результатом якого є видання відповідних нормативно-правових і індивідуально-правових актів; 5) юридичною є діяльність суб'єктів, котра перебуває у єдності з результатами такої діяльності та узагальненим досвідом; 6) юридичною є діяльність, результати якої перебувають у вигляді правопорушення [15, С. 11]. При цьому, науковець стверджує, що враховуючи вище викладені напрямки дослідження та інтерпретації поняття «юридична практика» найбільш вдалим є трактування даної категорії через призму складного системного утворення, котре об'єднує такі елементи як: 1) саму діяльність суб'єкта; 2) результати діяльності, що виражаються в ухваленні відповідних законодавчих актах; 3) отриманий досвід за результатами такої діяльності [15, С. 12].

У своєму дослідженні ми підтримуємо даний умовивід та вважаємо, що фактична єдність правової діяльності та отриманий на основі такої діяльності правовий досвід, в повній мірі можуть відобразити юридичну природу поняття «юридична практика». Зауважимо, що в межах такого трактування відбувається врахування загальноєвропейських і міжнародних стандартів і принципів, а також правової діяльності та отриманого досвіду вітчизняними органами публічного адміністрування.

Досліджуючи питання функціонування юридичної діяльності, С. Братусь, О. Бандурка, С. Алексеев, С. М. Вільнянський, В. А. Завгородній визначають, що одним однією із форм можна виокремити саме судову практику.

Вивчаючи і аналізуючи історіографію виникнення і становлення судової практики в світі, І. А. Покровський пов'язує даний вид юридичної практики з діяльністю римських магістрів – вищих консулів та преторів. Фактичну роль судової практики виконували едикти та інтердикти, які були у вигляді преторських або ж консульських наказів. Дані накази в Стародавньому Римі породили формування преторського права, котре доповнювали застарілі на той час і не актуальні Закони XII таблиць, що, в свою чергу, регулювали виключно взаємовідносини між громадянами Риму. При цьому, склалася ситуація, коли надзвичайно велика кількість суспільних відносин залишалася абсолютно нерегульованими [16, С. 25].

Визначаючи зміст категорії «судова практика» В. В. Ільков у дисертаційному дослідженні «Джерела права в адміністративному судочинстві України» стверджує, що в юридичній науці склалося двояке розуміння даного поняття: 1) у широкому розумінні – це судова діяльність всіх судових органів. Одним із прихильників даного підходу розуміння судової практики є С. Погребняк, який говорить, що судова практика – це різновид юридичної практики, що представлений у вигляді взаємопоєднання правотворчої, правозастосовчої та інтерпретаційної діяльності судових органів [17, С. 92]; 2) у вузькому розумінні – це сукупність правових положення та правових норм, сформованими вищими судовими органами в процесі реалізації правосуддя та узагальнення судової діяльності. Так, Д. Ю. Хорошковський у своєму дисертаційному дослідженні «Роль судової практики в системі джерел права України: теоретико-правове дослідження» приходить до висновку, що судовою є практика, яка представлена у вигляді єдиного цілого та включає і діяльність судових органів, і результати такої діяльності, котрі в подальшому закріплюються в нових правоположеннях та можуть використовуватися в подальшому в однотипних справах [18, С. 12].

Разом з тим, С. Погребняк вказує, що судова практика як правова категорія може трактуватися як: 1) вся діяльність судів щодо прийняття рішення в конкретній справі; 2) об'єктивований досвід індивідуально-правової діяльності судів, що створюється за фактом вирішення конкретних судових справ; 3) фактична діяльність всіх ланок судових органів з приводу реалізації покладених завдань та виконання наданих функцій; 4) різновид юридичної практики [17, С. 94].

Досить цікавим на нашу думку для правової науки є дослідження судової практики в динамічному та статичному аспектах. Так, на думку С. М. Братуся та А. Б. Вергерова у динамічному аспекті судова практика представлена у вигляді власне самого процесу діяльності судових органів із вирішенням окремих категорій правових спорів. При цьому, у статичному аспекті – це вся сукупність судових рішень відповідної інстанції щодо вирішення певної категорії спорів. О. М. Дроздов у своїй монографії «Джерела кримінального-процесуального права України» аналізує етимологію судової практики та приходить до висновку, що це правове явище, котре спроможне охопити акумульований досвід судової діяльності всієї судових інстанцій та ухвалені в процесі такої діяльності судові рішення по справам [19, С. 84]. Н. Д. Слотвінська погоджується з таким тлумаченням поняття «судова практика», запропонованого О. М.

Дроздовим та вважає за необхідне доповнити його акцентом щодо форм судової практики – документів (актів) судових органів [20, С. 12].

На нашу думку, неможливо однобоко трактувати таке вагоме правове поняття як судова практика, адже це одночасно і діяльність всіх судових органів (таким чином, ми виступаємо прихильниками широкого трактування і дослідження категорії «судова практика»), і сукупність всіх актів судових органів, і правове явище направлене на акумулювання загального досвіду судової діяльності. Вважаємо, що судовою можна назвати практику, яка представлена у вигляді діяльності всіх судових органів щодо реалізації покладених завдань, виконання визначених функцій та фактичне вчинення правосуддя через ухвалення актів щодо вирішення правових спорів, котрі можуть бути використані в майбутньому щодо однотипних правовідносин та утворюють у своїй сукупності структурований масив правових позицій.

Список використаних джерел:

1. Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки: Указ Президента України від 20 травня 2015 року. Офіційний вісник України. 2015. № 41. Ст. 1267. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/276/2015#Text>
2. Мелякова Ю. Правотворчість у прецедентному і континентальному праві: герменевтичний аналіз. Вісник Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2012. №2(12). С. 126–143.
3. Козюбра М. Судова правотворчість: аномалія чи іманентна властивість правосуддя. Право України. 2016. № 10. С. 38–48.
4. Савченко К. Ю. Судова практика як елемент правової системи України: дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук за спеціальністю: 12.00.01. Київ, 2019. 212 с.
5. Загальна теорія держави і права: підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів. За ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПРН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПРН України О. В. Петришина. Харків : Право, 2009. 584 с.
6. Палешник С. І. До питання про тлумачення судової практики. Державне будівництво та місцеве самоврядування, 2013. Випуск 25. С. 168-179.
7. Палагіна Е. Н. Функции юридической практики: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : 12.00.01. Саратов, 2003. 26 с.
8. Дюрягин И. Я. Применение норм советского права. Теоретические вопросы. Свердловск: Изд-во Свердловск, юрид. ин-та, 1973. 248 с.;
9. Алексеев С. С. Общая теория права: в 2-х т. Москва: Юрид. лит., 1981. Т. 1. 360 с.
10. Бризгалов І. В. Юридична деонологія: короткий курс лекцій. Київ: МАУП, 2013. 43 с.
11. Вільнянський С. М. Юридична практика: поняття та зміст. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. 2014. № 2. С. 34-44.
12. Кагадій М.І. Юридична практика в правовій системі України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ: Національний університет внутрішніх прав України, 2005. 240 с.
13. Леушин В.И. Юридическая практика как основание правоприменительного решения. Юридическая теория и практика: проблемы взаимосвязи: межвуз. сб. научн. трудов. Свердловск: Свердловский юрид. ин-т, 1984. С. 74-77.
14. Бабаев В. К. Правовая система общества. Общая теория права: Курс лекций. Под. ред. В. К. Бабаева. Н. Новгород, 1993. 311 с.
15. Завгородній В. А. Інтерпретація поняття «юридична практика» у сучасній теорії права. Прикарпатський юридичний вісник. 2017. Вип. 5 (20). С. 11-14.
16. Форманюк В. Судова практика як специфічне джерело права. Юридичний вісник. 2014. № 6. С. 24-28
17. Погребняк С. Вплив судової практики на юридичні акти в романо-германській правовій сім'ї. С. Погребняк. Вісн. Акад. прав. наук України. 2003. № 4 (34). С. 92 – 99.;
18. Хорошковська Д. Ю. Роль судової практики в системі джерел права України: теоретико-правове дослідження: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2006. 20 с
19. Дроздов О. М. Джерела кримінального-процесуального права України: монографія. Харків: В-во ФОП Вапнярчук Н. М., 2008. 208 с..
20. Слотвінська Н. Д. Система й види судової практики. Судова та слідча практика в Україні. 2017. Вип. 5. С. 12–19.